

Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında Din ve Vicdan Özgürlüğü: “Alevîlerin Durumu”

Hasan Kaya

Yazar | LDT Üyesi

liberal düşünce, Yıl 17, Sayı 67, Yaz 2012, s. 127-135

Türkiye’de din özgürlüğü ile laiklik arasında sürekli bir gerilim yaşanmaktadır. Türkiye’deki laiklik yorumu, bu çatışma zemininde sürekli din özgürlüğünün ihlâl edilmesine veya sınırlandırılmasına neden olmaktadır. Laikliğin hayatın tüm alanlarını etki altına alan ve dinî hayata alternatif bir yaşam biçimi olarak uygulanması dindar kesimleri rahatsız etmiş, laiklik ile aralarına mesafe konmasına neden olmuştur.¹ Türkiye’deki uygulama ile “laiklik” “din” ve “vicdan” özgürlüğünün teminatı olmaktan uzak bir duruma gelmiştir.

Laik bir devlette yurttaşların bireyler olarak dinlerinin olması, farklı dinlere sâhip olması veya dine sâhip olmaması, yurttaş olarak onların “devlet”le ilişkilerinde² ve “devlet” karşısında bir fark yaratmaz. Uluslararası sözleşmelerde vurgulandığı gibi laiklik herkese karşı aynı mesafede durma ve eşit davranmayı içermektedir.

İnsan Hakları sözleşmelerinin önemi, bireyin haklarının güçlendirilmesi ve genişletilmesi yönünde bağlayıcı ve koruyucu tedbirler almasıdır. Günümüzde çağdaş/modern devlet anlayışı insan hakları ilkelerine önem veren ve dayanan “devlet modeli” dir.

¹ Hasan Yücel Başdemir, Optimum Değerler Olarak, Laiklik ve Din Özgürlüğü, *Liberal Düşünce Dergisi*, Ankara, Yıl.14, Sayı. 55, s.23-40.

² İoanna Kuçuradi, İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2007. s. 83.

Bu çerçevede, “din ve vicdan” özgürlüğüne uluslararası insan hakları sözleşmeleri açısından bir göz atmak gerekmektedir. Temel hak ve özgürlükler bakımından “Din ve vicdan özgürlüğü” önemli bir yere sâhip olmasının yanı sıra “liberal demokrasi”³nin de temel taşlarından birini oluşturmaktadır.

İnsan hakları mücadelesi ve söylemi, “Alevî” kimliğinin tanınması mücadelesine de yansımakta, Alevî hareketini de etkilemektedir. Alevîlerin neyi nasıl yaşayacakları, ibadet şekilleri, inançları kendi bilinçli tercihleri olarak kabûl edilmeli, devlet de dâhil olmak üzere, hiçbir bireyin ve kurumun “Alevîlerin inanç ve yaşam” biçimine müdahale etmesi, “temel hak ve özgürlükler” açısından doğru bir yaklaşım değildir.

Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri Kapsamında Din ve Vicdan Özgürlüğü

Birleşmiş İnsan Hakları Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (BMİHEB) ⁴ 1. Maddesi “Her insan özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar....” diyerek başlar ve 2. maddesi ise “Herkes; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ya da benzeri başka bir statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin bu bildirmede öne sürülen tüm hak ve özgürlüklere sâhiptir...” vurgusunu yaparak sözleşme kapsamında “hiç kimse”nin “din”i açıdan ayrımcılığa uğrayamayacağını ve sözleşme çerçevesinde, “din”i inancından ve tercihinden dolayı diğer haklardan da mahrum kalamayacağını altını çizmektedir. BMİHEB Madde 18’de, “Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır...” denilerek, “din ve vicdan özgürlüğü” değişmez ve vazgeçilmez insan haklardan biri olarak belirtilmektedir. BMİHEB tavsiye niteliğinde olup, yaptırım niteliği olmasına rağmen, anlayış açısından kendisinden sonra yapılan “evrensel insan hakları sözleşmeleri”nin temelini oluşturmaktadır.

BM Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi (BMMSHS)⁵nin, düşünce, vicdan ve din özgürlüğüyle ilgili 18. Madde’si, 1. fıkra. “Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sâhip olacaktır. Bu hak, herkesin istediği dine ya da inanca sâhip olması ya da bunları benimsemesi özgürlüğünü ve herkesin alenî veya özel olarak bireysel ya da başkaları ile birlikte toplu olarak, kendi din ya da

³ Bilal Sambur, *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, Editör: Hasan Yücel Başdemir, Liberte Yayınları, Ankara, 2011, s. 18.

⁴ “Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi” 10 Aralık 1948

⁵ “Medenî ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”si 04.06.2003 tarihli ve 4868 sayılı Kanunla onaylanmış olup, 2003/5851 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 21.07.2003 tarih ve 25175 sayılı *Resmî Gazete*’de beyanlar ve çekimler ile yayınlanmıştır.

inancını ibadet, icra, bunun icaplarını yerine getirme ya da öğretme bakımından ortaya koyma özgürlüğünü de içerir.” diyerek, bir dine ya da inanca sâhip olma, benimseme ve pratiğe geçirme haklarına da vurgu yaparak, din ve vicdan özgürlüğünün birbirini tamamlayan çeşitli unsurlarına da atıf yapmaktadır. BMMSHS Alevîlerin, ibadetlerini uygulama ve yerine getirmesi önündeki engellerin kaldırılması bakımından önemli ve güçlü bir referanstır. Ayrıca BMEİHB'nin 28. Maddesi, “Herkesin bu Bildirge’de ileri sürülen hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır” ifadesiyle aynı zamanda bu hakkı talep etme ve gerçekleşmesi için harekete geçme imkânı sağlamaktadır.

BMMSHS'nin madde. 5. 1. fıkrası “Bu sözleşme’deki hiçbir hüküm, herhangi bir Devlet’e, gruba ya da kişiye, bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerin herhangi birinin ortadan kaldırılmasına ya da Sözleşme’de öngörül-müş olandan daha geniş ölçüde sınırlandırılmasına yönelik herhangi bir faaliyete girişme ya da bu yönde bir harekette bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz” ifadesiyle, Alevîlerin ve diğer inanç gruplarının nasıl/nerede ibadet edip/etmeyeceklerine, neye inanıp/inanmayacaklarına müdahale edilmesini sınırlandırmakta hatta yasaklamaktadır. BMMSHS'nin 18. Madde 3.fıkrası “Bir kimsenin kendi dinini veya inançlarını ortaya koyma özgürlüğüne ancak yasalarla belirlenen ve kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını, ahlâkını ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli kısıtlamalar getirilebilir”.

Görüldüğü gibi Sözleşme, kişinin dinini ya da inancını ortaya koyma özgürlüğünün yalnızca yukarıda sayılan nedenlerden dolayı sınırlandırılmasına izin verilebileceğini belirtmektedir. Bu nedenle Sözleşmenin 12. Maddesi'nin 3. fıkrasında belirtilen “ulusal güvenliği” korumak nedeni 18. Madde’de yazılan hakların sınırlandırılması için bir gerekçe olamaz.⁶

Öte yandan, T. C. Anayasası'nın II. Kısım “Temel Hak ve Ödevler” Birinci Bölümün IV. Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması madde 15. “Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hâllerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.” denilerek, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasını savaş ve ulusal güvenlik durumuna bağlamış ve bundan doğacak sınırlandırmaları meşru ve yapılabılır olarak kabûl etmiştir. Uluslararası hukuktan

⁶ Raija Hanski, Martin Scheinin, *İnsan Hakları Komitesi'nin Emsal Kararları*, Çeviren: Defne Orhun, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2005, s. 351.

doğan yükümlülüklerine de atıfta bulunulması ve buna rağmen temel hak ve özgürlüklere aykırı tedbir almanın meşru hâle getirilmesi ayrıca tartışılması gereken önemli bir ifadedir. BMMSHS'nin, din ve vicdan özgürlüğünün sınırlandırılmasını düzenleyen 18 maddesi, 3. fıkrası içerisinde "ulusal güvenlik" unsuru yer almamaktadır. Sözleşmeye göre savaş zamanı dahi T. C. Devletinin "ulusal güvenlik" gerekçesiyle "din ve vicdan özgürlüğünü" sınırlandıracak, bu hakkın kullanımını ortadan kaldıracak herhangi bir yaptırım ve uygulamayı meşru görmemektedir. Sözleşme kapsamında, "din ve vicdan özgürlüğü" temel hak ve özgürlüklerin de temelini oluşturmaktadır.

BMMSHS'nin 2. Maddesi 1.fıkrası "Bu Sözleşme'ye taraf her devlet kendi ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından ayırım gözetmeksizin bu sözleşme'de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle yükümlüdür".

Görüleceği gibi "Taraf Devletler" in sözleşmeden doğan yükümlülük gereği hakları güvence altına almanın yanı sıra saygı gösterme zorunluluğu da vardır. Türkiye açısından bakıldığında devletin egemen Sünnî/İslâm inancının yanı sıra, Alevî/İslâm inancına ve farklı dinî gruplara da aynı saygıyı göstermek zorunluluğu vardır. Ve böylece devletin "Alevî" inancını sorgulama, ibadet yerinin neresi olduğu, ibadetin nasıl yapılacağı gibi konularda belirleyici olmak değil, "Alevî" vatandaşların istemlerine saygı göstermek ve önündeki engelleri kaldırmak gibi bir görevi vardır. Devletin, bu konuda ayrı bir uygulamaya gitmemesi ve bütün inançlara eşit mesafede durması hatta "inanç" lar karşısında kör olması gerekmektedir. İnançlar arasında ayırım yapmaması esas olmalıdır.

BMMSHS'nin 26. maddesi, "Herkes yasalar önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetmeksizin yasalarca eşit derecede korunur. Bu bakımdan, yasalar her türlü ayırımı yasaklayacak ve ırk, renk, cinsiyet dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi, her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korumayı temin edecektir".

Pratik uygulamaya bakıldığında, "Diyanet İşleri Başkanlığı"nın yapısı ile hizmet alan/almayan dinî gruplara yönelik önemli bir hak ihlâli ve ayrımcılık uyguladığı gözükmemektedir. Alevî vatandaşların diyanet içerisinde temsil edilmemesi, "Cemevi/dergah"larının yasal statüye kavuşturulamaması, "Cami"lerin yararlanmış olduğu haklardan yararlanamaması (ibadet yerlerinin belediyelerce tahsisi, elektrik, su, gibi harcamalardan muafiyet v.s), "Dede"lik ve diğer "Alevî kanaat önder"lerinin resmî olarak tanınmaması, din derslerinin zorunlu olması gibi nedenler başlıca sorunlardan ve ayrımcılık göstergelerinden bazılarıdır.

BMMSHS'nin 27. maddesi, “Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleri ile birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerini kullanma hakkından yoksun bırakılamayacaklardır.” diyerek, din ve vicdan özgürlüğüne ileri bir koruma getirmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında “Din ve Vicdan Özgürlüğü”

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), insan hakları açısından uluslararası yargısal denetim mekanizması kazandırması, bireye sağlanan güvenceyi bir yaptırıma bağlaması açısından önemlidir.⁷

AİHS, düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü 9. Madde’de düzenlenmiştir: “1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sâhiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, alenî veya özel olarak ibadet, öğretim, uygulama ve âyin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içer.”

BMMSHS ve AİHS kapsamında düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne sâhip olma en üst düzeyde korunan bir haktır. AİHS'nin 14. Maddesi “Ayrımcılık Yasağı” başlığı altında temel hak ve özgürlüklerden yararlanma açısından “dinî” nedenlere yönelik ayırım yapmayı yasaklamıştır.

Uluslararası Sözleşmeler Kapsamında Din Eğitimi

AİHS kapsamında din eğitiminin aynı zamanda “din ve inanç” özgürlüğü açısından korunması gerektiği Ek Protokolün 2. maddesi belirtilmiştir: “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinden, anababanın bu eğitim ve öğretimin kendi dinî ve felsefî inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”

BMMSHS'nin 18. Madde. 4 fıkrası, aynı konuya dikkat çekmektedir. Bu madde bireyin eğitim hakkının önemine değinmekte ve anababanın çocuklarının “din eğitimi” konusunda söz sâhibi olduğunu vurgulamaktadır. Çocukların din eğitimini “devlet”e değil, “anababa”ya bırakarak devletin görevi olan eğitim ve öğretim konusunda “çocuk”lar söz konusu olduğunda bu görevi yerine getirmede sınırlandırma getirmiştir. Böylece “devlet” okullarda zorunlu

⁷ Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük – Prof. Dr. A. Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turan Kitapevi, İstanbul, s. 11

din eğitimi uygulamasına son vermelidir. Devlet, din eğitiminin niteliğini ve şeklini “topluma/cemaatlere” bırakmalıdır. Zorunlu din eğitimi ve öğretimi uygulamasında başta “Alevî”ler olmak üzere diğer “din” ve “inanç” mensupları bu uygulamadan mağdur olmaktadır.

Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü Kapsamında Alevîler

Uluslararası sözleşmeler temel hak ve özgürlükler açısından “din ve vicdan” özgürlüğüne vurgu yaparak, korunması açısından “taraf devlet”lere yükümlülükler getirmiştir. Ülkemizde, her ne kadar Anayasa’da evrensel temel hak ve özgürlüklere atıfta bulunulmuşsa da uygulama açısından engeller ve çelişkiler bulunmaktadır.

Anayasa’nın 24. Maddesi, “Din ve Vicdan Özgürlüğü”nü düzenlemiştir. “Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması”nı düzenleyen 40. madde hak ihlâline uğrayanların yetkili makamlara başvurma yolunu açmaktadır. “Milletlerarası anlaşmaları uygun bulma” hakkındaki 90. madde, “Usûlüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir” demektir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz. (Ek cümle: 7/5/2004-5170/7 md.) “Usûlüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır” denilerek uluslararası sözleşmelerin önemi vurgulanmaktadır. Ve böylece uluslararası sözleşmeler aynı zamanda bir iç hukuk unsuru hâline getirilmiştir.

Anayasanın “Çeşitli Hükümler” başlığı altında, “İnkılâp kanunlarının korunması”nı düzenleyen 174. maddesi “Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti’nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılâp kanunlarının, Anayasanın halkoyu ile kabûl edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz” diyerek, aslında 90. Madde hükmünü kadük hâle getirmiştir. 174 Madde’de sayılan kanunlar tam da “din ve vicdan özgürlüğü” nün uygulanması ve korunmasını çetrefilli bir duruma getirmektedir. Özellikle Alevîlerin inançlarını yaşama ve yaşatması önündeki yasal engellerden biri olan 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklarla (Türbede Hizmet Edenler) Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, Madde 1.

“Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle, gerek mülk olarak şeyhinin tasarrufu altında, gerek diğer suretlerle tesis edilmiş bulunan bilu-

mum tekkeler ve zaviyeler, sâhiplerinin diğer şekilde temellük ve tasarruf hakları bâkî kalmak (yani başka maksatlar için kullanılmak) üzere kâmilen kapatılmışlardır. Bunlardan mevzu usûlü dâhilinde hâlen cami veya mescit olarak kullanılanlar ipka edilir.

Bilûmum tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, naiplik, hâlifelik, büyüçülük, üfürükçülük, falcılık ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle, bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iksâsı (elbise giyilmesi) memnudur’.

Tekke ve Zaviyeler Kanunu ile birlikte Alevîlerin dergâhları kapatılmış, inançlarını yaşama ve sürdürme imkânı kalmamıştır. Alevî inancını öğreten ve önderlik eden makamlar/kişiler yasaklanmıştır. Alevîlerin tek inanç merkezi olan aynı zamanda “cem” yeri olarak da kullanılan “dergâh”ların kapatılması ve makamların yasaklanması itibarıyla, bu kanunun laiklik adı altında Alevî inancını yasaklamaya yönelik olduğu görülecektir. Bu kanundan en çok zarar gören Alevîler ve Alevî inancı olmuştur. Bu kanunun bir başka düşündürücü yanı, tüm sayılan bu mekân ve makamların, büyüçülük, üfürükçülük, falcılık ve gaipten haber veren kişiler ve uygulamalarla bir tutulması ve aynı kefiye konularak aynı amaç için yasaklanmasıdır.

Dergâh, türbe, zaviyeler gibi inanç ve ibadet merkezlerini kapatan, dedelik, babalık, çelebilik, şeyhlik, seyitlik, müritlik gibi makamları ve unvanları yasaklayan, “Tekke ve Zaviyeler Kanunu” bugün hâlâ işlevselliğini sürdürdüğü, “cemevi/dergâh”ların ibadethane sayılması, dedelik makamının tanınarak, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yer verilmesi ve istihdam edilmelerini beklemek hayâlcilikten başka bir şey olmayacaktır.⁸ Burada üzerinde durulması gereken bir başka konu da Alevîlerin ibadethanelerini “dergâh” yerine “cemevi” olarak nitelendirmeleridir. “Cemevi” isminin kullanılmasının aynı zamanda “Tekke ve Zaviyeler Kanunu” açısından da bir sıkıntı oluşturmamasıdır. “Dergâh” yerine “cemevi” isminin kullanılmasını bu yönde değerlendirmek gerekmektedir.

Türkiye’nin de taraf olduğu Uluslararası Sözleşmeler çerçevesinde “tekke ve zaviyelerin” kapatılması hakkındaki kanun, “din ve vicdan” özgürlüğü ve “ibadet/ibadethane” yapma açısından, uluslararası insan hakları hukuku ile çelişmektedir.

⁸ Hasan Kaya, Alevîler Ne İst(em)iyor, *Zaman Gazetesi*, 26.01.2011

Farklılıkların Eşitliği

Sonuç olarak, “temel hak ve özgürlükler”, “hoşgörü”, “diyalog” gibi kavramların içlerini doldurmak “demokratik”leşme açısından gelinen noktayı da göstermektedir. “Alevî”lerin, “Sünnî”lerin ve farklı “din” ve “inanç” gruplarının inançlarını özgürce yaşamaları önündeki engelleri kaldırmak, insan hakları için politikayı savunmaktan geçmektedir. Ayrımcılığa karşı olma aynı zamanda bir duruşu da beraberinde getirmektedir. Diğerini ötekileştirmeden “ya bu, ya şu” yerine, “hem o, hem bu” diyebilmeliyiz. Eşitlerin değil, farklılıkların eşitliğini savunmalıyız.

Demokratik, çoğulcu ve özgürlükçü bir toplum olmanın yolu “Alevî”lerin, “Sünnî”lerin ve farklı inançların, “kapalı toplum” yaşam alanlarından “açık toplum” yaşam alanlarına çıkmaları, inançları önündeki engellerin kaldırılarak, temel hak ve özgürlüklerin savunulmasından geçmektedir.

Bireyi-bireyin, bireyi-toplumun, bireyi-devletin karşısında güçlendirmeden, Alevîlere yönelik ayrımcılıkla mücadele etmeden, her türlü inancın önündeki engelleri kaldırmadan, evrensel insan hakları sözleşmelerini ve söylemini hayata geçirmeden, din ve inanç özgürlüğünden, hoşgörü ve diyalogdan bahsedemeyiz.